

Piotr Romanowski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Humanistycznych

Geneza, budowa i zastosowanie wykazów akt centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w latach 1933-1939¹

W latach 1918-1921 w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie rejestracja pism odbywała się za pomocą dziennika podawczego². Teczki spraw zakończonych przechowywano w registraturach w układzie liczbowym oraz alfabetycznym. Wprowadzona w 1922 r. instrukcja kancelaryjna wprowadzała jeden wzór dziennika dla wszystkich kancelarii oraz nakazywała układ akt systemem rzeczowym³.

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na konferencji naukowej pt. „Oblicza archiwów – wyzwania archiwistyki”, Siedlce 15.11.2018 r.

² Szerzej na temat kancelarii centrali MSZ w latach 1918-1939 zob. P. Romanowski, *Kancelaria centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych (organizacja, podział zadań, personel) w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. VI, red. T. Bykowska, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016; tenże, *Najważniejsze elementy reformy kancelarii centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w 1933 roku*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2018, t. 16, s. 85-111; tenże, *Postać i rodzaje akt centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w latach 1918-1939. Zarys problematyki*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, t. XV, nr 1, s. 127-140; tenże, *Przechowywanie akt w centrali MSZ w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Biurokracji*, t. VIII, red. T. Bykowska, A. Górak, J. Legieć, Lublin 2018; tenże, *Kancelaria centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych (organizacja, podział zadań, personel) w latach 1918-1922*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2011, t. 11 (33), s. 5-22; tenże, *Obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w latach 1918-1939. Zarys problematyki*, [w:] *Zarządzanie dokumentacją, archiwistyka i... koty. Księga jubileuszowa Profesor Haliny Robótki*, red. R. Degen, M. Jabłońska, W.K. Roman, Warszawa 2016, s. 57-63,.

³ Dz. Urz. MSZ 1922, nr 12 poz. 85. T. Manteuffel o układzie rzeczowym pisał: „(...) różni się on od dwóch poprzednich układów [liczbowy, alfabetyczny] tem przedewszystkiem że podczas gdy tam akt sam sobie przynosił cechę klasyfikacyjną – numer względnie literę, to tutaj musiał być dopiero przez registratora zaliczony do którejś z istniejących, zgóry przewidzianych, grup rzeczowych (...)”. Zob. T. Manteuffel, *Wykaz akt. Wskazówki praktyczne*, Warszawa 1935, s. 12.

W rzeczywistości w dalszym ciągu stosowano różne rodzaje dzienników podawczych oraz stosowano dawne systemy układu akt⁴.

Kolejne próby ujednolicenia pracy kancelarii centrali MSZ nastąpiły pod koniec 1928 r. Okólnikiem z 3 grudnia wprowadzono nowy wzór dziennika podawczego⁵. Większą zmianą było wprowadzenie 21 grudnia 1928 r. *Hasła Regestratury MSZ*. Odtąd w całym resorcie spraw zagranicznych miał obowiązywać jednolity podział akt, oparty na hasłach rzeczowych⁶. W przeciwieństwie do lat 1922-1928, gdzie w centrali MSZ każdy wydział opracowywał własny „wykaz akt”, obecna pomoc miała być wspólna dla wszystkich komórek centrali, jak i placówek zagranicznych.

Hasła Regestratury MSZ dzieliły wszystkie akta na dwie grupy: „Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z zagranicą” oraz „Sprawy wewnętrzne Ministerstwa Spraw Zagranicznych”. Pierwszą grupę podzielono z kolei na dwie mniejsze: „Dział terytorialny” i „Dział ogólny”. Każda z nich posiadała dalsze podziały.

„Dział terytorialny” obejmował „stosunki dwustronne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a poszczególnymi państwami”⁷. Te ostatnie stanowiły pierwszy szczebel podziału. W dalszej kolejności każde państwo (np. Francji) składało się z określonej ilości grup spraw (np. komunikacja). Każdej z grup przyporządkowano odpowiednią ilość haseł rzeczowych, dzieląc je w wielu przypadkach na podhasła. Ich treść określała zawartość późniejszych teczek lub podteczek w registraturach. Każde hasło rzeczowe oznaczono kolejnymi cyframi rzymskimi, a podhasła literami alfabetu, np.:

⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Prezydium Rady Ministrów (dalej: PRM), Rekt. 13, t. 1.

⁵ *Zbiór Przepisów Konsularnych*, Warszawa 1930, s. 256-257; Okólnik nr 166 w sprawie ujednolinitania druków w kancelariach wydziałowych. Pomimo tytułu okólnik dotyczył także placówek zagranicznych. Świadczy o tym pismo wysłane do Poselstwa Polskiego w Londynie z dnia 17 grudnia 1928 r. W nim, powołując się na okólnik nr 166, ustalano postać zewnętrznej dziennika podawczego, zob.: AAN, Ambasada RP w Londynie, sygn. 1257.

⁶ *Hasła Regestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych* (dalej: *Hasła Regestratury MSZ*), Warszawa 1928.

⁷ Tamże, s. II.

Rumunia

Sytuacja polityczna Rumunii

3891. Stosunki polityczne z zagranicą z wyjątkiem Polski:

- a. z Ligą Narodów
- b. z państwami środkowoeuropejskimi
- c. z wielkimi mocarstwami
- d. z państwami bałkańskimi
- e. z ZSRR
- f. z innymi państwami

Analiza „Działu terytorialnego” prowadzi do wniosku o występowaniu w obrębie niego 43 państw. Każde z nich zawierało od 5 do 10 mniejszych grup spraw. Rzeczą charakterystyczną w większości państw było występowanie w każdym z nich powtarzających się grup. Najczęściej były to: „Organizacja stosunków dyplomatycznych z Polską” (37), „Umowy z Polską” (41), „Sytuacja polityczna” (41), „Prasa i propaganda” (40), „Komunikacja” (40), „Sprawy ekonomiczne” (41), „Stosunki polityczne” (33), „Stosunki ekonomiczne” (31) oraz „Sprawy wojskowe” (20)⁸.

W budowie każdego z państw uwagę zwraca m.in. brak konsekwencji w formowaniu grup spraw. Bardzo szybko zaczęto rozbijać je na mniejsze. Sytuacja taka miała miejsce w przypadku grupy „Stosunki polityczne i ekonomiczne”. Początkowo zastosowano je dla państw: Abisynia oraz Afganistan. W kolejnych zostały one rozbite na: „Stosunki polityczne Polski z...” (np. Francją), „Stosunki ekonomiczne Polski z...” (np. Francją), „Stosunki polityczne...” (np. polsko-albańskie), „Stosunki ekonomiczne...” (np. polsko-albańskie) oraz „Stosunki polityczne...” (np. małych państw Ameryki Południowej i Środkowej z Polską).

Podobnie jak państwa, tak i wspomniane grupy spraw w wielu przypadkach składały się z tych samych haseł rzeczowych. Przykładem mogą być „Umowy z Polską”, występujące w państwach: Belgia, Brazylia czy Portugalia. W każdym z nich hasła pozostały te same, a mianowicie: „Polityczne” (751, 881, 3841), „Handlowe” (752, 882, 3842), „Koncyliacyjno-arbitrażowe” (753, 883, 3843), „O pomocy prawnej” (754, 884, 3844),

„Ekstradycyjne” (755, 885, 3845), „Pocztowe” (756, 886, 3846), „Komunikacyjne” (757, 887, 3847), „Inne” (758, 888, 3848)⁹.

Występujące w poszczególnych państwach te same grupy spraw różniły się między sobą ilością i treścią haseł rzeczowych. Pokazać to można na przykładzie grupy „Komunikacja”. W państwie „Rumunia” posiadała ona 20 haseł (3391-4010), z czego 7 stanowiły hasła nie wypełnione¹⁰. Inaczej wyglądała sytuacja w „Portugalii”. Tam „Komunikacja” posiadała tylko 10 haseł nie wypełnionych¹¹. Wynikać to mogło z faktu, że oba podziały analizowano osobno na postawie dostępnych akt¹².

Każde hasło rzeczowe, w odróżnieniu od państw czy grup spraw, zostało przyporządkowane odpowiedniemu numerowi, tworząc daną teczkę. W obrębie nich wprowadzono podhasła mające oznaczenia literowe. Ogólnie „Dział terytorialny” posiadał 4760 haseł, poczynawszy od numeru 1, co dawało 4760 wszystkich możliwych do wykorzystania teczek. Na tak dużą liczbę wpłynęło wprowadzenie wspomnianych haseł nie wypełnionych, tzn. takich, których treść miała być wpisana w późniejszym okresie. Klasyfikacja taka, jak pisał T. Manteuffel w pracy z 1935 r.,

nie daje jednak oczekiwanych rezultatów, z tego powodu, że liczba zarezerwowanych sygnatur w jednym dziale może okazać się w praktyce zbyt szczupłą, w innym zbyt wielką¹³.

⁸ Tamże, s. 1-188. Obliczenia własne. W nawiasie podano ilość państw, w których pojawiło się dane hasło.

⁹ Tamże, s. 30, 35, 151-152. W nawisach podano numery haseł rzeczowych.

¹⁰ Tamże, s. 157-158.

¹¹ Tamże, s. 152-153.

¹² Omawiane hasła rejestratyry sporządził. T. Manteuffel. Należy się zgodzić z H. Robótką, która wskazuje, że „(...) Zastanawiający jest fakt przygotowania przez tak wytrawnego archiwistę, jakim był T. Manteuffel, planu rejestratury zamiast wykazu akt. Jedynym logicznym wytłumaczeniem jego postępowania w tym konkretnym przypadku może być akceptacja przez T. Manteuffla metod systematyzowania akt stosowanych w MSZ. Taka akceptacja była pewnego rodzaju koniecznością, o ile nie chciało się komplikować pracy Ministerstwa wprowadzeniem nowych schematów układania akt (...)”. Zob. H. Robótka, *Kancelaria urzędów administracji państwowej w II Rzeczypospolitej*, Toruń 1993, s. 93.

¹³ T. Manteuffel, *Wykaz akt. Wskazówki praktyczne*, Warszawa 1935, s. 15; Słowa T. Manteuffela odnosiły się do późniejszego wykazu akt MSZ z 1933 r., jednakże idealnie obrazują one sytuację mającą miejsce w *Hasłach Rejestratury MSZ z 1928 r.*

Dowodzi tego analiza m.in.: grupy „Umowy z Polską” w państwach „Łotwa” i „Norwegia”. W tym pierwszym nie wprowadzono wolnych sygnatur, natomiast w państwie „Norwegia”, występowały 2 teczki do dalszego wykorzystania¹⁴. Brak wolnych sygnatur rekompensowało częściowo hasło „Inne”, zastosowane w budowie „Umów z Polską” w państwie „Łotwa”. Nie było to rozwiązanie praktyczne w przypadku wystąpienia w przyszłości w obrębie tego państwa większej ilości teczek. Późniejsze wskazówki dotyczące sporządzania wykazów akt stanowczo zabraniały używania elementu „Inne”¹⁵.

Podobny, czteroszczeblowy podział posiadał następny „Dział ogólny”. Obejmował on „wszystkie inne sprawy zagraniczne Rzeczypospolitej Polskiej, wychodzący poza ramy stosunków dwustronnych”¹⁶. Miejsce państw zastąpiły takie hasła ogólne jak „Liga Narodów”, „Stolica Apostolska” czy „Prasa i propaganda”. W obrębie każdego z nich dalszy podział obejmował w kolejności większe grupy spraw, hasła rzeczowe oraz podhasła. Tak jak poprzednio, oznaczenia w postaci numerów oraz liter otrzymały tylko hasła rzeczowe oraz podhasła. Te pierwsze obejmowały numery od 4761 do 5500, co dawało 740 wszystkich teczek¹⁷. „Dział ogólny” posiadał 12 haseł ogólnych¹⁸. W nich nastąpiło zerwanie ze stosowaną poprzednio praktyką powtarzania tych samych grup spraw w poszczególnych hasłach. W dalszym ciągu dla obu tych podziałów nie wprowadzono żadnych oznaczeń. Jako przykład budowy tej części *Hasła Regestratury MSZ*, można podać takie hasła główne jak „Prasa i propaganda” oraz „Liga Narodów”. To pierwsze obejmowało grupy: „Organizacja służby prasowej”, „Informacje o prasie”, „Sprawozdania z prasy i dla prasy”, „Propaganda kulturalna”, „Wystawy międzynarodowe”, „Wydawnictwa”, „Plan łączności z urzędami zagranicznymi” oraz „Instytucje polityki i propagandy zagranicznej”¹⁹. Bardziej rozbu-

¹⁴ *Hasła Regestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 127, 141.

¹⁵ T. Manteuffel, *Wykaz...*, s. 34.

¹⁶ *Hasła Regestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. II.

¹⁷ Tamże, s. 188-216. Obliczenia własne.

¹⁸ Tamże. Obliczenia własne.

¹⁹ Tamże, s. 199-201.

dowaną postać miało hasło „Liga Narodów”. Składało się z takich grup spraw, jak: „Organizacja delegacji polskiej przy LN”, „Organa Ligi Narodów”, „Międzynarodowa gwarancja bezpieczeństwa”, „Sprawy polityczne”, „Kwestie prawne”, „Mniejszości”, „Czynności administracyjne Ligi Narodów”, „Działalność techniczna”, „Działalność społeczna”, „Trybunały międzynarodowe”, „Międzynarodowe Biuro Pracy” oraz „Różne”²⁰. W pierwszym przykładzie uwagę zwracają określenia „Prasa i Propaganda” oraz „Organizacja służby prasowej”. Te same nazwy funkcjonowały w 40 hasłach głównych (państwach) „Działu terytorialnego”. Jako przykład można podać „Węgry”, gdzie w grupie „Prasa i propaganda” pod numerem 4591 zapisane było hasło „Organizacja służby prasowej”²¹. Prowadzi to do wniosku, że sprawa dotycząca organizacji służby prasowej mogła być zapisana w dwóch miejscach *Hasel Registratury* MSZ z 1928. Duże zastrzeżenia może budzić obecność grupy „Różne” w hasle głównym „Liga Narodów”²². Umieszczenie jej, już na drugim stopniu podziału w większym jeszcze stopniu mogło powodować błędną klasyfikację dokumentów. Świadczą o tym hasła rzeczowe w tej grupie, w których na 10 wszystkich 6 stanowiły hasła wolne.

Wspomniana liczba 740 teczek (hasel) zawierała w sobie hasła wolne. Utworzono je w każdej grupie spraw, obok właściwych hasel rzeczowych. Wypełnione miały być w miarę pojawiania się nowych spraw w działalności urzędu.

Do innego problemu należała poruszona już kwestia rozbijania spraw pomiędzy różne części *Hasel Registratury*. Proces ten należy badać, uwzględniając tytuły hasel rzeczowych. Potwierdza to hasło „Sprawy konsularne” w „Dziale ogólnym”. W nim z grupy „Stosunki konsulatów polskich z władzami obcymi” wyłączono „Umowy i konwencje konsularne”. Były one umieszczane w „Dziale terytorialnym”, w hasle dotyczącym danego państwa w grupie „Umowy”²³. Podobnie rozbijano grupy „Sprawy kolejowe”, „Sprawy morskie” czy „Sprawy samochodowe”

²⁰ Tamże, s. 188-193.

²¹ Tamże, s. 181.

²² Tamże, s. 193.

²³ Tamże, s. 206.

w haśle „Komunikacja i tranzyt” w „Dziale ogólnym”. Z grup tych wyłączano sprawy konwencji i konferencji (kolejowe, morskie, samochodowe), umieszczane w osobnej grupie „Umowy zbiorowe” w „Dziale ogólnym” pod odpowiednimi numerami haseł²⁴.

Druga grupa, „Sprawy wewnętrzne MSZ”, odmiennie niż dwa omówione działy, posiadała podział trójsczeblowy. Dzieliła się na: grupy spraw, hasła rzeczowe oraz podhasła. Wśród tych pierwszych można wymienić takie hasła, jak: „Minister”, „Sekretariat Ministra”, „Organizacja MSZ”, „Biurowość MSZ”, „Sprawy Personalne” czy „Fachowe przygotowanie urzędników”²⁵. Ogólna ich ilość wynosiła 29²⁶. Już wstępna analiza tej części, potwierdza kontynuację rozbijania ich na mniejsze. Widać to na przykładzie spraw budżetu. Został on podzielony na „Budżet zwyczajny”, „Budżet nadzwyczajny” oraz „Różne budżetowe”. Podobnie podzielono „Sprawy finansowe” na 4 grupy dotyczące: kwestii ogólnych, ambasad i poselstw, konsulatów oraz delegacji i komisji²⁷. Jeden z takich tytułów miał postać „Sprawy finansowe (budżety, sprawozdania rachunkowe, opłaty konsularne, przekazy osób trzecich, lokal, inwentarz oraz t.p.) konsulatów”²⁸.

Nie zmieniła się pozycja oraz budowa haseł rzeczowych oraz podhaseł w tej grupie. W dalszym ciągu każda z nich przyporządkowana była odpowiedniemu numerowi bądź literze alfabetu, tworząc teczkę bądź podteczkę rejestratorowe. Ogólnie „Sprawy wewnętrzne MSZ” obejmowały hasła od 5501 do 6060. Tworzyło to 560 wszystkich teczek możliwych do wykorzystania²⁹. Na tak dużą liczbę wpłynęło wprowadzenie haseł wolnych oraz podhaseł. Sytuację tę można przedstawić na podstawie wymienionych wcześniej grup: „Budżet zwyczajny” lub „Sprawy finansowe (budżety, sprawozdania rachunkowe, opłaty konsularne, przekazy osób trzecich, lokal, inwentarz oraz t.p.) ambasad

²⁴ Tamże, s. 196, 203-204.

²⁵ Tamże, s. 216-218.

²⁶ Tamże, s. 216-234. Obliczenia własne.

²⁷ Tamże, s. 224-230.

²⁸ Tamże, s. 225-229.

²⁹ Tamże, s. 216-234. Obliczenia własne.

i poselstw”. W tej pierwszej, obejmującej hasła od 5651 do 5690, klasyfikacja akt odbywała się według odpowiednich działów oraz paragrafów budżetu np. „5652” – „Dział I § 1 – Uposażenie”, „5653” – „Dział 1 § 2 – Różne wydatki osobowe” lub „5668” – „Dział IV § 10 poz. 2 – Wysoki Komisarz Ligi Narodów w Gdańsku”³⁰. Pozostałe hasła rzeczowe w ilości 17 pozostały nie wypełnione³¹. Inaczej wyglądała budowa drugiej grupy spraw. Tam każdateczka (hasło rzeczowe) podzielona była w układzie alfabetycznym według miasta, w którym funkcjonowała dana ambasada bądź poselstwo. Np. 5731 – „Angora”, 5749 – „Oslo” lub 5760 – „Tokio”. Tego typu podział, przewidziany dla 40 haseł rzeczowych (od numeru 5731 do 5770), wykorzystano dla 33 haseł. Pozostałe 7 haseł pozostało nie wypełnionych³².

Analiza haseł rzeczowych pozwala prześledzić dalszy podział spraw. Z grupy „Podróże służbowe” wyłączono sprawy paszportowe i wizowe. Miały one być umieszczone w „Dziale ogólnym” w grupach „Sprawy paszportowe” oraz „Sprawy wizowe”³³. Z kolei część spraw z „Działu ogólnego” przenoszono do „Działu terytorialnego” oraz „Spraw wewnętrznych MSZ”. Sytuację tą można prześledzić na podstawie grupy „Kontrola działalności polskich urzędów konsularnych” w „Dziale ogólnym”³⁴.

Przedstawiona powyżej budowa *Haseł Regestratury MSZ* została zastosowana w latach 1929-1932 w centrali MSZ tylko w części komórek. Dotyczyło to wydziałów: Zachodniego oraz Południowego w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym³⁵, Referatu Konsularnego w Protokole Dyplomatycznym³⁶. W komórkach tych zastosowane je do układu dla części akt jawnych oraz osobno przechowywanych tajnych. Potwierdza

³⁰ Tamże, s. 221. Obliczenia własne.

³¹ Tamże. Obliczenia własne.

³² Tamże, s. 224-225.

³³ Tamże, s. 209-211, 220.

³⁴ Tamże, s. 207.

³⁵ AAN, MSZ, sygn. 3602, s. 1; sygn. 3608, s. 64.

³⁶ AAN, MSZ, sygn. 324; *Hasła Regestratury MSZ z 1928 r.* pojawiają się też na pojedynczych aktach Wydziału Konsularnego. Zob. np. AAN, MSZ, sygn. 10024, s. 19.

to wykaz teczek archiwalnych Referatu Konsularnego w Protokole Dyplomatycznym³⁷.

Kolejne zmiany nastąpiły w 1933 r. Od stycznia zaczęła obowiązywać nowa instrukcja kancelaryjna³⁸. Wprowadzona została *Zarządzeniem w sprawie tymczasowych przepisów kancelaryjnych w Ministerstwie Spraw Zagranicznych*³⁹. Według niej podstawową pomocą przy rejestracji i przechowywaniu akt był wykaz akt. Pomiędzy styczniem a marcem 1933 r. zastosowano tymczasowo *Hasła Rejestratury MSZ z 1928*⁴⁰. Od 1 IV 1933 r. zaczęły obowiązywać *Hasła Rejestratury MSZ*.

Nowa pomoc zawierała 900 haseł⁴¹. Całość akt MSZ podzielono na dziesięć działów głównych: 1 – „Państwa obce”; 2 – „Stosunki Rzeczypospolitej z państwami obcymi”; 3 – „Organizacje i instytucje międzynarodowe”; 4 – „Zagadnienia specjalne”; 5 – „Emigracja”; 6 – „Prasa i propaganda”; 7 – „Komunikacja”; 8 – „Ministerstwo”; 9 – „Sprawy konsularne”; 10 – „Rzeczpospolita Polska”. W obrębie każdego z wymienionych działów następował dalszy podział na grupy spraw, hasła rzeczowe oraz podhasła. Dwa ostatnie podziały otrzymały oznaczenia. W przypadku haseł rzeczowych były to kolejne cyfry rzymskie, natomiast dla podhaseł zarezerwowano małe litery alfabetu. Nowością była rezygnacja z systematyzacji akt według kryterium terytorialnego⁴². Odtąd podstawą

³⁷ AAN, MSZ, 324, s. 2.

³⁸ *Zarządzenie w sprawie tymczasowych przepisów kancelaryjnych dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Dz. Urz. MSZ 1932, nr 26 poz. 187. W załączniku umieszczono tekst Tymczasowe przepisy kancelaryjne dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

³⁹ Od 1 I 1933 r. obowiązywały odrębne przepisy kancelaryjne dla placówek zagranicznych. Zob. *Zarządzenie w sprawie tymczasowych przepisów kancelaryjnych dla urzędów podległych MSZ*, Dz. Urz. MSZ 1932, nr 24 poz. 171.

⁴⁰ Analiza haseł występujących w treści instrukcji kancelaryjnej obowiązującej od 1 stycznia 1933 r. wskazuje na obowiązek stosowania Haseł Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 1928 r. Potwierdzają to też akta, zob. AAN, MSZ, sygn. 4502, s. 171. Część akt wskazuje na stosowanie pomiędzy styczniem a marcem 1933 r. zmienionych (zmodyfikowanych) Haseł Rejestratury z lat 1931-1932, zob. AAN, MSZ, sygn. 3301, s. 267; sygn. 10172, s. 58.

⁴¹ *Zarządzenie w sprawie haseł rejestratury MSZ z dnia 1 kwietnia 1933 r.*, Dz. Urz. MSZ 1933, nr 7 poz. 46.

⁴² Wyjątek stanowiła tylko grupa „Sprawy organizacyjne, personalne, budżetowo-rachunkowe i gospodarcze urzędów dyplomatycznych i konsularnych” w dziale głównym „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”.

podziału było hasło, a następnie występujące w aktach państwo. Logiczną konsekwencją rezygnacji z podziału terytorialnego było zmniejszenie ilości haseł rzeczowych z 6060 do 900⁴³. Na tę liczbę składały się także hasła wolne, przeznaczone do wykorzystania w dalszej działalności urzędu. Podobnie jak poprzednio, dla każdego hasła rzeczowego zakładano teczkę.

Pierwszy dział „Państwa Obce” dotyczył spraw wewnętrznych oraz stosunków zagranicznych poszczególnych państw. Podzielony został na 3 grupy spraw: „Sytuacja polityczna za granicą”, „Sytuacja wewnętrzna poszczególnych państw” oraz „Sytuacja ekonomiczna za granicą”. W ich obrębie funkcjonowało 47 haseł rzeczowych (teczek), w tym 11 wolnych⁴⁴. Podziały te można odnieść do dawnego „Działu terytorialnego”, wchodzącego w skład grupy „Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z zagranicą” z 1928 r. Występująca tam przy każdym z państw „Sytuacja polityczna” zostało rozbita teraz dla wszystkich na: „Sytuacja polityczna zagranicą” oraz „Sytuacja wewnętrzna poszczególnych państw”. Analogicznie postąpiono w przypadku spraw ekonomicznych, zamieniając je na „Sytuacja ekonomiczna za granicą”. O wzorowaniu się tej części *Hasel Rejestratury* na dawnej pomocy z 1928 r. świadczą występujące obecnie hasła rzeczowe. Szczególnie dotyczy to tych samych haseł, w których nie dokonano żadnych zmian lub które w niewielkim stopniu uległy przekształceniu. Obok nich funkcjonowały hasła nowe wraz ze wspomnianymi hasłami wolnymi oraz podhasłami. Dla pierwszego przykładu, opierając się na grupie spraw „Sytuacja wewnętrzna poszczególnych państw”, możemy podać takie hasła jak: „Ustrój, rząd, parlament” (7); „Partie Polityczne” (8); „Ruch komunistyczny” (12)⁴⁵. W klasyfikacji akt z 1928 r., np. w obrębie państwa Niemcy, występowały one jako: „Ustrój wewnętrzny Niemiec” (3292), „Rząd” (3293), „Parlament” (3294), „Partie polityczne” (3298) oraz „Komunizm” (3301). Podobnie wyglądała budowa grupy „Sytuacja ekonomiczna zagranicą”. Występowały w niej daw-

⁴³ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 14, s. VII.

⁴⁴ Tamże, s. 1-3. Obliczenia własne.

⁴⁵ Tamże, s. 1.

ne hasła z 1928 r., takie jak: „Przemysł”; „Rolnictwo”; „Handel”; „Finanse i kredyt” czy „Reforma rolna”. Część z nich została rozszerzona poprzez dodanie podhasła. Np. hasło rzeczowe „Handel” zawierało takie podhasła, jak: a) wewnętrzny, b) zagraniczny. Do nowych hasła należały m.in. „Ruch ludności”, „Rynek pracy”, „Osadnictwo” czy „Surowce”. W stosunku do dwóch pierwszych hasła udało się odnaleźć dokumenty potwierdzające wpływ placówek zagranicznych na postać *Hasła Rejestratury*. W piśmie do centrali MSZ z 1932 r. radca handlowy Ambasady RP w Berlinie Z.R. Gawroński proponował w hasło ogólnym „Niemcy” utworzenie m.in. hasła rzeczowego „Ruch ludności”⁴⁶. Znalazło się ono później w *Hasłach Rejestratury* z kwietnia 1933 r., uzupełnione o cztery podhasła. Jeszcze w tym samym piśmie Gawroński zaproponował utworzenie hasła „Rynek pracy, bezrobocie, strajki i lokauty”⁴⁷. W *Hasłach Rejestratury* z 1928 r. pojawiły się tylko osobne teczki o tytułach „Strajki” (3359), „Lokauty” (3360)⁴⁸. W 1931 r. zostały one już ujęte w jedno hasło „Strajki i lokauty”⁴⁹. Ostatecznie zreagowano je do hasła „Rynek pracy (strajki, lokauty, bezrobocie)” i umieszczono pod numerem 31 *Hasła Rejestratury*⁵⁰.

Drugi dział, „Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwami obcymi”, podzielony został na 3 grupy spraw: „Stosunki polityczne”; „Stosunki ekonomiczne” oraz „Umowy (dwu i wielostronne)”⁵¹. Każda z nich posiadała określoną liczbę hasła rzeczowych. Ogólnie dział obejmował numery od 48 do 114 (67 teczek)⁵². Analiza poszczególnych grup spraw prowadzi do wniosku o występowaniu w nich dalszych wpływów z *Ha-*

⁴⁶ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3020, pismo z dnia 22 lipca 1932 r. W piśmie tym hasło „Ruch ludności” umieszczono w grupie „Sprawy ekonomiczne Niemiec” pod numerem 2276. W cytowanych już *Hasłach Rejestratury* z 1928 r. „Sprawy ekonomiczne Niemiec” obejmowały numery od 3351 do 3370. Zaistniałe rozbieżności wynikały stąd, że propozycje Z.R. Gawrońskiego nawiązywały do projektu pomocy przesłanego z centrali MSZ do Ambasady RP w Berlinie w 1931 r.

⁴⁷ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3020.

⁴⁸ *Hasła Rejestratury* MSZ, Warszawa 1928, s. 133.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 14.

⁵¹ Tamże, s. 3-6.

seł *Regestratury*. Potwierdza to grupa „Sprawy polityczne”. Składała się ona z 5 haseł rzeczowych o charakterze ogólnym, z których hasło „Instrukcje MSZ” oraz „Raporty polityczne” nawiązywały bezpośrednio do dawnej pomocy⁵³. Do tego katalogu należy zaliczyć hasło „Propaganda w poszczególnych sprawach politycznych”. W *Hasłach Regestratury* występowało ono w „Dziale terytorialnym”, w grupie „Prasa i propaganda” pod nazwą „Akcja propagandowa w poszczególnych sprawach politycznych”. Analogie do dawnej pomocy występowały w dwóch pozostałych grupach. Jako przykład można wymienić „Umowy (dwu i wielostronne)”. Grupa ta zawierała wszystkie poprzednio występujące hasła rzeczowe dotyczące umów z dawnego „Działu terytorialnego”. Obok nich funkcjonowały hasła nowe, wszystkie w liczbie 37 haseł. O łączeniu spraw świadczy przykład dawnego hasła „Umowy ekstradycyjne”. Obecnie stanowiło ono podhasło w „Umowach Prawnych”⁵⁴.

Te same elementy tworzyły kolejny dział: „Organizacje i instytucje międzynarodowe”. Był on złożony z większych grup spraw, takich jak: „Stolica Apostolska”; „Liga Narodów”; „Sprawy polityczne i ekonomiczne”; „Kwestie prawne”; „Działalność techniczna”; „Działalność społeczna”; „Trybunały i Komisje Międzynarodowe”; „Międzynarodowe Biuro Pracy”; „Instytuty i Biura Międzynarodowe”; „Kongresy, konferencje i zjazdy międzynarodowe”; „Banki międzynarodowe” oraz „Międzynarodowe stosunki naukowe”. Obejmowały one hasła rzeczowe od numeru 115 do 210, co tworzyło 96 teczek (wraz z numerami wolnymi) możliwych do wykorzystania w tym dziale⁵⁵. Uwagę zwraca występowanie w dziele „Organizacje i instytucje międzynarodowe” dawnych grupy spraw z „Działu ogólnego” *Hasł Regestratury* z 1928 r. Były to: „Liga Narodów”, „Stolica Apostolska”, „Kongresy, konferencje i zjazdy międzynarodowe” oraz „Międzynarodowe stosunki naukowe”. To samo

⁵² Tamże. Obliczenia własne.

⁵³ W *Hasłach Regestratury* z 1928 r. występowały one w „Dziale terytorialnym”, w większości państw, a w ich obrębie w grupach spraw dotyczących stosunków politycznych Polski z danym państwem. Zob. *Hasła Regestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 57.

⁵⁴ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Regestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 16-18.

dotyczyło haseł rzeczowych. Dodatkowo, opierając się na dawnej budowie *Hasel Regestratury MSZ*, można zauważyć, że obecne grupy, takie jak: „Sprawy polityczne i ekonomiczne”, „Kwestie prawne”, „Działalność techniczna”, „Działalność społeczna”, „Trybunały i komisje międzynarodowe” oraz „Międzynarodowe Biuro Pracy” tworzyły poprzednio „Ligę Narodów”⁵⁶. Pomijając zmniejszenie w obecnej pomocy stopni podziału, należy stwierdzić, że struktura działu „Organizacje i instytucje międzynarodowe” była powtórzeniem z części dawnego „Działu ogólnego”. Zmiany, w porównaniu do 1928 r., polegały na nieznacznej modyfikacji tytułów grup spraw. Można to zaobserwować na przykładzie grupy „Sprawy polityczne i ekonomiczne”. Poprzednio występowała ona tylko jako „Sprawy polityczne”⁵⁷. Większe różnice są widoczne w hasłach rzeczowych. W części grup dostosowano je do nowych potrzeb pomocy, zmieniając całkowicie ich ilość oraz treść. Dowodzi tego porównanie tych samych haseł w obu pomocach w obrębie grupy spraw „Stolica Apostolska”. Inaczej wyglądała sytuacja w przypadku haseł składających się na grupę spraw „Międzynarodowe Biuro Pracy”. W 1928 r. posiadała ona hasła: „Organizacja i skład personalny” oraz „Działalność”. W 1933 r. rozbudowano ją, dodając kolejne hasło „Międzynarodowa Konwencja Pracy”⁵⁸. W części tych samych grup spraw zmiany ulegały tylko pojedyncze hasła rzeczowe. Np. hasła „Walka z alkoholizmem” (4844) oraz „Handel opium” (4845), wchodzące w skład grupy „Działalność społeczna” w 1928 r., zostały zastąpione jednym hasłem – „Walka ze środkami odurzającymi” (161) w 1933 r.⁵⁹

W kolejnym dziale pt. „Zagadnienia specjalne” zastosowano podział na siedem grup spraw: „Traktat Wersalski”, „Traktat Ryski”, „Traktaty inne”, „Zagadnienia inne”, „Mała Ententa”, „Stosunki wyznaniowe”

⁵⁵ Tamże, 18-23. Obliczenia własne.

⁵⁶ *Hasła Regestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 198-198.

⁵⁷ Tamże, s. 190; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 19.

⁵⁸ *Hasła Regestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 192-193; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 21.

⁵⁹ *Hasła Regestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 192; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 20.

oraz „Sprawy mniejszości narodowych”⁶⁰. W ich obrębie występowały hasła rzeczowe oznaczone kolejnymi numerami od 211 do 271. Tworzyło to 51 wszystkich teczek (wraz z numerami wolnymi). Porównanie „Zagadnień specjalnych” z dawnymi *Hasłami Rejestratury MSZ* pod kątem formowania grup spraw oraz ich haseł rzeczowych pozwala postawić tezę o dalszych wpływach z dawnej pomocy. Tak jak w poprzednich działach pomocy z 1933 r., zastosowano tutaj syntetyczne ujęcie wszystkich spraw, występujących w dawnej pomocy z 1928 r. Już na przykładzie pierwszej, nowo powstałej grupy „Traktat Wersalski” można stwierdzić, że utworzono ją z dawnej grupy spraw „Wykonanie traktatu wersalskiego” w państwie Niemcy w „Dziale terytorialnym”⁶¹. Potwierdzają to hasła rzeczowe w obu pomocach: „Sprawa winy Niemiec”, „Sprawa rozbrojenia Niemiec”, „Mandaty b. kolonii niemieckich”, „Likwidacja majątków niemieckich w Polsce”⁶². Inne hasła w tej grupie miały charakter nowy lub powstały z przekształcenia wcześniej istniejących. Można to zauważyć na przykładzie dawnego hasła „Odszkodowania” (3314), zamienionego w 1933 r. na „Reparacje” (213)⁶³. Podobieństwo do wcześniejszej pomocy wystąpiło w grupie „Traktat Ryski”. Poprzednio sprawy te występowały w państwie ZSRR, pod hasłem 4652 „Wykonanie traktatu ryskiego”⁶⁴. Obejmowały one 3 podhasła. Obecnie to samo hasło zostało umieszczone pod numerem 223 „Wykonanie traktatu ryskiego”. Konsekwencją dalszej budowy tej części *Hasel Rejestratury MSZ* było umieszczenie pozostałych zagadnień dotyczących traktatów. Obejmowała je grupa „Traktaty inne”, składająca się z 3 haseł rzeczowych: „Traktat w St. Germain”, „Traktat w Trianon”, „Traktat Lozański”. Warto zauważyć, że obecne hasło „Traktat w St. Germain” odnosiło się w 1928 r. do dużej grupy spraw „Wykonanie traktatu z St. Germain”⁶⁵. Ograniczenie

⁶⁰ AAN, MSZ, sygn. 192 A; *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 1933*, s. 23-25

⁶¹ *Hasła Rejestratury MSZ, Warszawa 1928*, s. 130-131.

⁶² Tamże, s. 130-131; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 1933*, s. 23.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ *Hasła Rejestratury MSZ, Warszawa 1928*, s. 184.

⁶⁵ Tamże, s. 23.

tych spraw do jednego hasła potwierdza wymienioną wcześniej zasadę syntetycznej budowy *Hasel Rejestratury* z 1933 r. Część tego procesu można zaobserwować w strukturze kolejnej grupy spraw, „Zagadnienia inne”, dotyczącej m.in. pozostałych traktatów czy organizacji. Pomijając błędne ujęcie tytułu, na uwagę zwraca łączenie hasel występujących poprzednio w kilku częściach *Hasel Rejestratury* z 1928 r. M.in. obecne hasło „Saara”, zapisane pod numerem 230, występowało dawniej w dwóch miejscach pomocy⁶⁶. To samo dotyczyło hasła „Nadrenia” (231)⁶⁷. Inaczej wyglądała sytuacja w ostatniej grupie „Sprawy mniejszości narodowych”. Wbrew tytułowi, grupa ta dotyczyła tylko mniejszości narodowych występujących poza granicami Polski⁶⁸. Treść poszczególnych hasel rzeczowych nawiązywała do dawnej grupy „Mniejszości” w „Dziale ogólnym” *Hasel Rejestratury* MSZ⁶⁹. Brak umieszczenia w tym dziale spraw mniejszości w Polsce prowadzi do wniosku o konsekwencji w systematyzacji akt. Oparta była ona w „Zagadnieniach specjalnych” na kryterium międzynarodowym. Jednocześnie zniekształca obraz syntetycznego ujęcia spraw oraz umieszczenia ich w jednym miejscu obecnej pomocy.

Kolejny dział, „Emigracja”, podzielony został na dwie grupy spraw. Pierwsza to „Polityka emigracyjna”, składała się ona z 25 teczek, z których 8 pozostało pustych (numery od 272 do 296). Poszczególne hasła dotyczyły ogólnych zagadnień emigracyjnych w Polsce oraz granicą. Były to sprawy z zakresu polityki, prawodawstwa, organizacji życia kulturalnego, gospodarczego oraz naukowego emigracji za granicą⁷⁰. Należy zauważyć, że treść poszczególnych hasel miała nowy charak-

⁶⁶ Tamże, s. 75, 191. W pierwszym przypadku stanowiło ono podhasło w hasle rzeczowym „Wykonanie Traktatu Wersalskiego”, tworząc grupę spraw „Sytuacja polityczna Francji” w państwie Francja „Działu terytorialnego”. W drugim przypadku było to hasło rzeczowe o numerze 4822 w grupie spraw „Czynności administracyjne Ligi Narodów” w „Dziale ogólnym”.

⁶⁷ Tamże, s. 75, 130.

⁶⁸ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 10, 25, 52. Sprawy mniejszości w Polsce umieszczono w dziale ostatnim, „Rzeczpospolita Polska”. O tym w dalszej części artykułu.

⁶⁹ *Hasła Rejestratury* MSZ, Warszawa 1928, s. 190-191.

⁷⁰ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 25-26

ter. Problemy emigracji uzupełniała kolejna grupa – „Polacy za granicą”. Zakładano w niej prowadzenie 20 teczek, w tym 5 zostało zarezerwowanych dla przyszłych spraw (numery od 297 do 316). Dotyczyły one wyłącznie spraw związanych z emigracją polską, m.in.: opieką społeczną, pośrednictwem pracy, duszpasterstwem, harcerstwem, szkolnictwem, prasą emigracyjną, ośrodkami polskimi za granicą oraz organizacjami oświatowymi, kulturalnymi i społecznymi⁷¹. W wielu przypadkach tytuły poszczególnych haseł odnosiły się do pomocy z 1928 r. Analogie te można odszukać w dawnym „Dziale terytorialnym”, w poszczególnych państwach i ich grupach spraw, takich jak „Opieka kulturalna nad ludnością polską” czy „Emigracja”. Dla przykładu, obecne hasło „Prasa polska za granicą” występowało poprzednio w „Dziale terytorialnym” pod tytułem „Prasa polska” tylko w państwie Niemcy⁷². Od kwietnia 1933 r. obowiązywało ono już dla wszystkich państw. Pomijając dalsze podobieństwa pomiędzy dawnymi a obecnymi hasłami, należy stwierdzić, że *Hasła Rejestratury MSZ* kontynuowały oddzielenie spraw emigracji od całości zagadnień konsularnych⁷³. Świadczy o tym ujęcie ich w jedną grupę. Traktowane były jako kategoria o szerszym zasięgu, stosowane m.in.: w placówkach dyplomatycznych, centrali MSZ oraz placówkach konsularnych⁷⁴. Pewne wątpliwości nasuwają się podczas zestawienia niektórych haseł z grup spraw obecnego działu „Emigracja”. Występujące podobieństwa tytułów mogły powodować nieprawidłowe klasyfikowanie akt do poszczególnych teczek. Za przykład może posłużyć zestawienie hasła „Organizacja życia gospodarczego osiedli polskich” (279) w grupie „Polityka emigracyjna” z hasłem „Gospodarcze instytucje

⁷¹ Tamże, s. 26-27.

⁷² *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 135.

⁷³ W zarządzeniu dotyczącym tymczasowej organizacji Departamentu Konsularnego MSZ, obowiązującego od IV 1933 r., zapisano m.in.: że Wydział Polaków Zagranicą (E.II) prowadzi „(...) prace organizacyjne, kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego, opieki duszpasterskiej, gospodarcze, ochrony uprawnień socjalnych Polaków na obszarze poszczególnych państw (...)”. Zob. Dz. Urz. MSZ 1933, nr 6 poz. 38; W. Skóra, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006.

⁷⁴ Zob. A. Piber, M. Wróblewski, *Inwentarz akt Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie [1916] 1919–1945*, Warszawa 1974, s. 117–120.

ośrodków polskich" (305) w grupie „Polacy za granicą”⁷⁵. To samo dotyczy hasła „Ogólne sprawy kulturalne emigracji (szkolnictwo, duszpasterstwo, wychowanie fizyczne)”, zapisanego pod numerem 276 oraz „Wychowanie fizyczne” (300) lub „Harcerstwo” (301)⁷⁶.

Kolejny dział, „Prasa i propaganda”, nie posiadał w swojej strukturze wyodrębnionych grup spraw. Całość była podzielona na 38 haseł rzeczowych oraz 4 nie wypełnione. Numery od 317 do 330 dotyczyły spraw prasowych, natomiast hasła od 331 do 354 odnosiły się do propagandy⁷⁷. Wśród tych pierwszych można doszukać się daleko idącej analogii do dawnego hasła ogólnego „Prasa i propaganda” w „Dziale ogólnym” oraz grup spraw „Prasa i propaganda”, w poszczególnych państwach „Działu terytorialnego” *Hasel Registratury*⁷⁸. W obecnej pomocy powtórzone zostały sprawy dotyczące: raportów prasowych, organizacji służby prasowej, konferencji i zjazdów prasowych, agencji i pism, przeglądu prasy, komunikatów, depesz prasowych, informacji o dziennikarzach oraz artykułów i biuletynów prasowych⁷⁹. Do zagadnień nowych należały: budżety prasowe poszczególnych placówek, porozumienia prasowe, kwestie stosunków z agencjami i prasa oraz organizacje dziennikarskie⁸⁰. Powtórzenie tych samych spraw nie pociągnęło za sobą występowania tej samej ilości haseł rzeczowych. W wielu przypadkach z dawnych haseł rzeczowych, dotyczących pokrewnych zagadnień, utworzono jedno hasło ogólne, podzielone na podhasła szczegółowe. Np. w 1933 r. hasło o numerze 324 – „Agencje” złożone zostało z dwóch podhaseł: a) krajowe, b) zagraniczne. W 1928 r. miało postać: „Agencje krajowe” (5031) oraz „Agencje zagraniczne” (5032)⁸¹. Zabieg ten spowodował wspomniane zmniejszenie ilości haseł w obowiązującej pomocy

⁷⁵ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Registratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 26.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże, s. 27-29.

⁷⁸ *Hasła Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 187, 199-200.

⁷⁹ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Registratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 27-28.

⁸⁰ Tamże, s. 27.

⁸¹ Tamże, s. 27; *Hasła Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 199.

z 1933 r. Dodatkowo w obrębie spraw prasowych umieszczono zagadnienia propagandowe. Dotyczyły tego hasła „Raporty” oraz „Budżety prasowo-propagandowe placówek”. Geneza pozostałych spraw propagandowych przebiegała tak samo jak w przypadku wyżej omówionych sprawy prasowych. Zostały one powtórzone z hasła ogólnego „Prasa i propaganda” w „Dziale ogólnym” oraz z grup spraw „Prasa i propaganda” w poszczególnych państwach „Działu terytorialnego” *Hasel Registratury*⁸². W nowej pomocy część z hasel otrzymała nieznacznie zmienione tytuły. Dla przykładu dawne hasło „Nauka i technika” (5051) w grupie spraw „Propaganda kulturalna” otrzymało teraz postać: „Propaganda w dziedzinie nauki i techniki”⁸³. Dodatkowo należy zauważyć, że w obrębie spraw propagandowych kontynuowano zasadę tworzenia jednego tytułu z dawnych hasel rzeczowych lub grup spraw odnoszących się do tego samego zagadnienia. Były one rozszerzane poprzez dodawanie do nich podhasel dotyczących zagadnień szczegółowych. W większym stopniu niż w sprawach prasowych były to podhasła nowe. Przykładem może być nowo powstałe hasło rzeczowe „Wystawy” (340). Poprzednio była to grupa spraw „Wystawy międzynarodowe”, złożona z 5 hasel rzeczowych (m.in. „Wystawy artystyczne”, „Wystawy artystyczne, targi i jarmarki”, „Muzea”). W obecnym kształcie składało się z czterech podhasel: a) „artystyczne”, b) „muzealne”, c) „turystyczne”, d) „gospodarcze”⁸⁴. Obok niego funkcjonowały hasła nowe, dotyczące drobniejszych spraw, takie jak „Parki narodowe” czy „Stowarzyszenia akademickie”.

Brak wyodrębnionych grup spraw posiadał następny dział, „Komunikacja”. Był on podzielony na 39 hasel rzeczowych (numery od 359 do 391), z czego 3 hasła pozostały nie wypełnione. Tworzyło to ogólną liczbę 35 teczek możliwych do wykorzystania. Dotyczyły one całokształtu spraw komunikacyjnych związanych z pocztą, telegrafem, telefonem,

⁸² *Hasla Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 1-187, 200-201.

⁸³ Tamże, s. 200; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasla Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 28.

⁸⁴ *Hasla Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 200; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasla Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 28.

radiem, koleją, lotnictwem oraz żeglugą rzeczną i morską. Tytuły poszczególnych haseł nawiązywały do dawnej struktury wewnętrznej grupy spraw „Komunikacja i tranzyt” w „Dziale ogólnym” oraz grupy spraw „Komunikacja” w poszczególnych państwach „Działu terytorialnego” z 1928 r.⁸⁵ W tym przypadku zasada formowania poszczególnych teczek była podobna jak w poprzednich działach. Polegała ona na łączeniu oraz zamianie większej ilości haseł rzeczowych, występujących w dawnej grupie spraw „Komunikacja i tranzyt” z 1928 r., na odpowiadającą im pod względem rzeczowym mniejszą ilość haseł w 1933 r. Ich tytuły, tak jak w poprzednich działach, przybrały ogólną postać. Dokładniejsze określenie spraw, których dotyczyły, przeniesiono do podhaseł. Odpowiadały one poszczególnym podteczkom. Zasadę tę należy poprzedzić omówieniem sytuacji występowania tej samej sprawy w kilku grupach hasła ogólnego „Komunikacja i tranzyt” z 1928. W *Hasłach Rejestrury* utworzono dla niej jedno hasło rzeczowe. Jako przykład można podać kwestie ustawodawstwa, konwencji i konferencji. W 1928 r. występowały w grupach: „Poczta, telefon, telegraf, elektryczność”, „Sprawy morskie”, „Sprawy lotnicze”, „Sprawy rzeczne” oraz „Sprawy samochodowe”. W *Hasłach Rejestrury* z 1933 r. były umieszczone w jednym miejscu pod tytułem „Ustawodawstwo, kongresy, konferencje, zjazdy międzynarodowe itd.” W obrębie tego hasła funkcjonowały podhasła: a) „poczta, telegraf, telefon, radio”; b) „kolejowe”; c) „morskie”; d) „lotnicze”; e) „na wodach śródlądowych”; f) „drogowe”; g) „samochodowe”⁸⁶. Jako przykład łączenia oraz przekształcenia większej ilości podobnych haseł rzeczowych, występujących w tej samej grupie, na odpowiadającą im mniejszą ilość, może posłużyć dawna grupa „Sprawy lotnicze”. W 1928 r. zawierała ona takie hasła rzeczowe jak: „Ustawodawstwo. Konwencje i konferencje”, „Międzynarodowe towarzystwa”, „Lotnictwo polskie”, „Lotnictwo obce”, „Linie lotnicze”, „L.O.P.P.” i „Aerokluby”. W kwietniu 1933 r. bezpośrednio odnosiły się do nich

⁸⁵ *Hasła Rejestrury MSZ*, Warszawa 1928, s. 202-205.

⁸⁶ Tamże, s. 202-205; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestrury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 29-30.

hasła: „Lotnictwo”, „Linie lotnicze”, „Aerokluby”, „Liga Obrony Powietrznej Państwa (LOPP)”. Zostały one rozszerzone o podhasła. Np. obecne hasło „Aerokluby” posiadało 3 podhasła: a) „polskie”, b) „obce”, c) „międzynarodowe”. Dodatkowo, z wymienionego w 1928 r. hasła „Międzynarodowe towarzystwa” utworzono „Międzynarodowe towarzystwa, związki i organizacje”. Podobnie jak w przypadku hasła „Ustawodawstwo, kongresy, konferencje, zjazdy międzynarodowe itd.”, jedna z podteczek dotyczyła spaw lotnictwa⁸⁷. Obok nich funkcjonowały hasła nowe. Uzupełniały one dotychczasowe sprawy występujące w omawianym dziale. Były to m.in.: „Wisła”, „Administracja wód granicznych” czy „Sprawy graniczne”. Ich tytuły, podobnie jak w działach poprzednich oraz w omówionej części działu „Komunikacja”, miały charakter ogólny.

Kolejny dział „Ministerstwo Spraw Zagranicznych” można podzielić na dwie części. Pierwsza obejmowała takie grupy spraw, jak: „Minister”, „Sekretariat Ministra”, „Protokół dyplomatyczny”, „Organizacja stosunków dyplomatycznych i konsularnych”, „Organizacja MSZ”, „Biurowość MSZ”, „Komisja opiniodawcza”, „Radca prawny”, „Sprawy personalne”, „Fachowe przygotowanie urzędników”, „Sprawy archiwalne”, „Biblioteki” oraz „Wydawnictwa”. W obrębie każdej z grup występowała odpowiednia liczba haseł rzeczowych oraz haseł wolnych. W pierwszej były to numery od 392 do 506⁸⁸. Analiza wymienionych grup spraw oraz ich haseł rzeczowych pozwala ustalić taki sam stopień analogii do dawnych *Haseł Rejestratury MSZ*, jak w poprzednich działach z 1933 r. W pierwszej kolejności większość tytułów obecnych grup spraw została powtórzona z części dawnego działu „Sprawy wewnętrzne MSZ”⁸⁹. Dotyczyło to w obu przypadkach grup: „Minister”, „Sekretariat Ministra”, „Organizacja MSZ”, „Biurowość MSZ”, „Komisja opiniodawcza”, „Sprawy personalne”, „Fachowe przygotowanie urzędników”,

⁸⁷ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 202-205; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 29-31.

⁸⁸ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 32-37.

⁸⁹ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 216-219. Wyjątek stanowiła grupa „Radca Prawny”, wprowadzona od IV 1933 r.

„Archiwum”, „Biblioteki” oraz „Wydawnictwa”. Niewielkie przekształcenia można zaobserwować analizując ich hasła rzeczowe. Tak jak w poprzednich działach, nastąpiło i teraz łączenie oraz zamiana dawnych haseł na nowe lub dodawanie nowych haseł do już istniejących. Znacznie większa modyfikacja dawnych grup spraw oraz ich haseł rzeczowych na nowe przebiegała w grupach „Organizacja stosunków dyplomatycznych i konsularnych” oraz „Protokół dyplomatyczny”. Ta pierwsza powstała z połączenia dawnych grup spraw „Organizacja stosunków dyplomatycznych” z „Działu terytorialnego” oraz „Organizacja polskiej służby konsularnej” i „Sprawy konsulatów obcych w Polsce” z „Działu ogólnego” *Haseł Rejestratury MSZ*⁹⁰. Spowodowało to także modyfikację na poziomie haseł rzeczowych. Większość z nich podzielona została na podteczki dotyczące spraw krajowych i zagranicznych. Np. hasło o numerze 424 – „Sieć dyplomatyczna i konsularna” składało się z dwóch podhaseł: a) „polska”, b) „obca”⁹¹. W mniejszym zakresie przeprowadzono zmiany w grupie „Protokół dyplomatyczny”. W 1928 r. odpowiadało mu hasło ogólne „Sprawy protokółarne” złożone z 3 grup spraw. Te ostatnie stanowiły obecnie hasła rzeczowe uzupełnione o nowe, m.in. „Marszałek Józef Piłsudski” czy „Prezydent Rzeczypospolitej”⁹². Hasłem ogólnym („Sprawy administracyjno-gospodarcze”) zaczynała się druga część w dziale „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”, dotycząca, jak poprzednia część, wyłącznie resortu. Podzielona została na takie grupy spraw, jak: „Paszporthy i wizy”, „Podróże kurierskie”, „Sprawy gospodarcze”, „Sprawy budżetowo-rachunkowe” oraz „Sprawy organizacyjne, personalne, budżetowo-rachunkowe i gospodarcze urzędów dyplomatycznych i konsularnych”. Każda z grup posiadała określoną liczbę haseł rzeczowych. Wraz z hasłami wolnymi obejmowały one numery od 507 do 671. Pomijając dokładne omówienie analogii do dawnych *Haseł Rejestratury MSZ*, na uwagę zasługuje określenie zasadności umieszczenia w tej części działu grupy „Sprawy organizacyjne, personalne, budżeto-

⁹⁰ Tamże, s. 1-188, 205-206.

⁹¹ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 33.

⁹² Tamże, s. 33.

wo-rachunkowe i gospodarcze urzędów dyplomatycznych i konsularnych". W niej, odmiennie niż w dziale „Sprawy wewnętrzne MSZ” w 1928 r., teczki (hasła rzeczowe) dotyczyły zarówno placówek dyplomatycznych, jak i konsularnych. Były one ułożone w kolejności alfabetycznej, według nazw państw. Obok każdego z nich umieszczono nazwę miasta oraz charakter placówki zagranicznej. Np. hasło 651 miało tytuł „Wielka Brytania, Londyn, Ambasada”, natomiast 652 „Wielka Brytania, Londyn, Konsulat”⁹³. Pomimo tych modyfikacji należy zauważyć, że grupa ta powtarzała sprawy występujące w poprzednich częściach działu „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”. Np. pisma dotyczące organizacji ambasady RP w Londynie mogły znajdować się pod hasłem 422 „Organizacja urzędów dyplomatycznych i konsularnych”, jak i pod hasłem 651 w omawianej grupie spraw⁹⁴.

Dla kolejnego działu, „Sprawy konsularne”, zastosowano podział na 14 grup spraw. Były to: „Ustawodawstwo i organizacja polskiej służby konsularnej zagranicą”, „Działalność urzędów konsularnych. Sprawy zasadnicze”, „Międzynarodowy obrót prawny”, „Pomoc prawna”, „Sprawy obywatelstwa”, „Sprawy paszportowe”, „Wjazd i pobyt cudzoziemców”, „Sprawy wojskowe”, „Bezpieczeństwo publiczne”, „Sprawy morskie”, „Sprawy ekonomiczne”, „Sprawy społeczne”, „Sprawy sanitarne” oraz „Sprawy ogólne”. Całość, stanowiąca jeden z podstawowych filarów działalności resortu, obejmowała hasła od numeru 672 do numeru 809, czyli 138 teczek⁹⁵. Tworzyło to jeden z większych działów *Hasel Rejestratury MSZ* z 1933 r. Tak jak w poprzednich przypadkach, jego genezy należy szukać w *Hasłach Rejestratury MSZ* z 1928 r. W porównaniu do dawnej pomocy, obecnie wyłączono sprawy organizacyjne, personalne i budżetowe służby konsularnej. Były one umieszczone w poprzednio omówionym dziale „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”. Dalsze przekształcenia należy analizować na przykładzie poszczególnych grup spraw i ich haseł rzeczowych. W pierwszej kolejności można zauważyć

⁹³ Tamże, s. 42.

⁹⁴ Tamże, s. 33, 42.

⁹⁵ Tamże, s. 43-50.

obecność tych samych tytułów grup spraw w obu pomocach („Międzynarodowy obrót prawny”, „Sprawy obywatelstwa”, „Sprawy sanitarne”). Duże zmiany nastąpiły w ich hasłach rzeczowych. Np. do grupy „Międzynarodowy obrót prawny” dodano część haseł z dawnych grup „Pośrednictwo w przesyłaniu korespondencji”, „Różne informacje udzielne przez urzędy”. Równocześnie z tej grupy („Międzynarodowy obrót prawny”) usunięto m.in. takie hasła jak: „Spadki” czy „Sprawy małżeńskie”. W podobny sposób przedstawiała się struktura pozostałych grupy tego działu. Do części z nich przeniesiono wspomniane usunięte hasła rzeczowe. Przykładem może być grupa „Pomoc prawna”. Składała się ona z nowych haseł oraz części haseł tworzących dawne grupy: „Międzynarodowy obrót prawny” czy „Sprawy obywatelstwa” w 1928 r. Do nowych grup spraw, jakie utworzono w 1933 r. w tym dziale, należały m.in. „Sprawy wojskowe” czy „Bezpieczeństwo publiczne”. Ich hasła, tak jak w poprzednich grupach czy działach *Hasel Rejestratury MSZ*, bardzo często podzielone zostały na podhasła szczegółowe. Np. hasło o numerze 735 „Wizy polskie (wydane lub polecenie wydania)” składało się z podhaseł: a) „wjazdowe”, b) „osiedleńcze”, c) „tranzytowe”, d) „zbiorowe”⁹⁶.

Ostatni dział omawianej pomocy z 1933 r. nosił tytuł „Rzeczpospolita Polska”. Poszczególne grupy spraw związane były z instytucjami państwowymi (Sejm, Senat, ministerstwa, archiwa państwowe), mniejszościami w Polsce oraz kwestiami Kresów Wschodnich, zachodnich i Wolnego Miasta Gdańska. Całość podzielono na 91 teczek. Każda z nich odpowiadała poszczególnym hasłom rzeczowym w dalszej numeracji ciągłej, od numeru 810 do 900. Część grup spraw takich jak: „Sejm i Senat”, „Rząd” i „Gdańsk” znalazło swoje odpowiedniki w *Hasłach Rejestratury MSZ* z 1928 r. Obecnie zostały one umieszczone w jednym miejscu oraz rozszerzone o nowe hasła rzeczowe. Analogicznie do poprzednich działów, część dawnych haseł rzeczowych uległa modyfikacji. Dla przykładu dawne dwa hasła „Interpelacje bezpośrednie” oraz „Interpelacje pośrednie”, z grupy „Sejm i Senat”, miały teraz postać jednego hasła „Interpelacje”, złożonego z podhaseł: a) „pośrednie”, b) „bezpośrednie”.

⁹⁶ Tamże, s. 46.

Przedstawione powyżej *Hasła Rejestratury MSZ* z kwietnia 1933 r. należy umieścić w grupie rzeczowych, niestrukturalnych wykazów akt. Jak już wyżej wskazano, ich budowa nawiązywała do dawnych *Hasel Rejestratury MSZ* z 1928 r. Nowością była klasyfikacja całości akt według 10 grup rzeczowych, w obrębie których utworzono nowe hasła. Zrezygnowano z podziału terytorialnego oraz rozgraniczono rzeczowo poszczególne pozycje. Doprowadziło to do zmniejszenia liczby hasel z ok. 6000 do 900. W obrębie tych ostatnich funkcjonowały hasła wolne (200 hasel). Miały być one uzupełniane w miarę pojawienia się nowych spraw. Oparcie budowy na tym elemencie było słabym punktem wykazu akt, związanym z niedostatkami lub nadmiarem wolnych hasel w danej grupie spraw. W kolejnych latach uzupełniano wykaz akt o nowe hasła. Bardzo często zmianom towarzyszyła zmiana nazw obecnych hasel, skreślenia hasel oraz rozbudowa hasel o nowe podhasła. Sytuację liczbową prezentuje poniższa tabela.

Zmiany Hasel Rejestratury MSZ w latach 1933-1939

Rok	Liczba hasel			
	Nowych	Uzupełnionych	Zmienionych	Skreślonych
1933	26	8	6	6
1934	10	1	1	
1935	4	-	-	3
1936	6	1	3	-
1937	2	-	-	-
1938	2	-	-	-
1939	2	-	1	-

Źródło: Dz. Urz. MSZ 1933, nr 8 poz. 61; nr 9 poz. 74; nr 11 poz. 97; nr 17 poz. 149; nr 19 poz. 163; nr 20 poz. 169, Dz. Urz. MSZ 1934, nr 3 poz. 17; nr 6 poz. 44; nr 8 poz. 66; nr 9 poz. 185; Dz. Urz. MSZ 1935, nr 11 poz. 11; nr 6 poz. 58; Dz. Urz. MSZ, 1936, nr 7 poz. 71; nr 8 poz. 81; Dz. Urz. MSZ 1937, nr 4 poz. 35; nr 3 poz. 24; Dz. Urz. MSZ 1938, nr 2 poz. 17; nr 3 poz. 25; Dz. Urz. MSZ 1939, nr 1 poz. 7.

Zmiany w powyższej tabeli zostały zamieszczone w nowym wykazie akt z 1937 r. pt. *Instrukcja o postępowaniu z aktami w urzędach RP za granicą*. Obowiązywał on dla całego resortu. Dodane do wykazu nowe

hasła funkcjonowały obok dawnych haseł z 1933 r.⁹⁷ Spowodowało to zmniejszenie liczby wolnych haseł z 200 do 54⁹⁸. Nowością w obecnym wykazie był podział akt na kategorię A oraz kategorii B wraz z przypisanym do tych ostatnich okresem przechowywania⁹⁹. Zaletą reformy kancelarii centrali MSZ w 1933 r. było zastosowanie wykazu akt do rejestracji pism oraz przechowywania akt.

Pismo po zarejestrowaniu otrzymywało znak akt, który mógł przybrać postać kombinacji pojedynczych liczb, np.: 5563/101 lub 349/1¹⁰⁰. Pierwsze z nich oznaczały hasło z wykazu akt: „5563” – „Różne w sprawach personalnych” oraz „349” – „Podróże”¹⁰¹. Liczby „101” oraz „1” dotyczyły numeru wpływu zarejestrowanego w rejestrze akt. Bardzo często – co potwierdzają akta – po wymienionym numerze kolejnym umieszczano rok, np. 78/1/34¹⁰². Znak akt przybierał szerszą postać po założeniu podteczek. Przedstawiał się on następująco: 5591/400/171¹⁰³, 421/2/263, 5553/W/34¹⁰⁴ lub Wi/30/1¹⁰⁵. Dla akt rzeczowych podteczkom nadawano numer, np. „400” lub „2”. Dla akt osobowych podteczki oznaczone były literami alfabetu, np. „W” lub „Wi”. Posługiwanie się wykazem akt w obrębie tego samego hasła w przeciągu dwóch lat można prześledzić na podstawie analizy akt m.in. Wydziału Polityki Emigracyjnej. W 1933 r. jedno z pism zostało zarejestrowane pod znakiem 282/6/26. Oznaczało ono: 282 – „Centralna organizacja Polaków za granicą” z wykazu akt z 1933 r., 6 – numer podteczki oraz 26 – liczba bieżąca wpływu, pod którą zostało rejestrowane pismo w rejestrze akt¹⁰⁶. Ta sa-

⁹⁷ Instrukcja o postępowaniu z aktami w urzędach RP za granicą, Warszawa 1937 r.

⁹⁸ Tamże. Obliczenia własne.

⁹⁹ Tamże, s. 1-10; I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa Państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 231.

¹⁰⁰ AAN, MSZ, sygn. 3286, s. 37; sygn. 3586, s. 1.

¹⁰¹ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 218; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933 r., s. 29.

¹⁰² AAN, MSZ, sygn. 1528.

¹⁰³ Tamże, sygn. 3301, s. 267.

¹⁰⁴ Tamże, sygn. 184. Znak 5553/W/34 został podany z Tymczasowych przepisów, powołujących się na hasła rejestru z 1928 r.

¹⁰⁵ Tamże, sygn. 1410, s. 14.

¹⁰⁶ Tamże, sygn. 9862.

ma sprawa o znaku 282/6/26 z 1933 r. została zarejestrowana w roku następnym pod sygnaturą 282/6/29¹⁰⁷.

Inną postać miał znak akt łączący w sobie oznaczenia literowe z liczbowymi. Wynikały one zarówno z budowy wykazu akt, jak i spraw pojawiających się w toku działalności urzędu, dla których zarezerwowano osobne oznaczenia literowe. Te ostatnie wprowadzała instrukcja *Haseł Rejestratury MSZ* z 1933 r., w których zrezygnowano z terytorialnego umieszczania poszczególnych spraw¹⁰⁸. Ustalono zasadę, że „(...) decydującą rzeczą przy rejestrowaniu i odkładaniu akt jest samo zagadnienie, a dopiero dalszą jego cechą może być terytorialne pochodzenia sprawy (...)”¹⁰⁹. Jako przykład takiej rejestracji podano sprawę stosunków ekonomicznych Francji z Turcją. Pisma w tych sprawach – wychodzące lub wpływające – z Ambasady RP w Paryżu miały być rejestrowane pod znakiem 19 F. Ten sam znak otrzymywała korespondencja w Wydziale Zachodnim (P. II) w centrali MSZ, zajmującego się sprawami ekonomicznymi i politycznymi Francji. Liczba „19” według nowego wykazu akt z 1933 r. oznaczała „Stosunki ekonomiczne poszczególnych państw z zagranicą z wyjątkiem Polski”. Dla każdego państwa zakładano osobną podteczkę. W omawianym przypadku litera „F” oznaczała Francję. Odstępstwa od rejestracji pism pod znakiem 19 F mogły nastąpić tylko w innym wydziale centrali MSZ, zajmującego się sprawami stosunków ekonomicznych Francji z Turcją. Dotyczyło to Wydziału Wschodniego (P. III). W nim korespondencję rejestrowano pod znakiem 19 T. Litera „T” oznaczała Turcję, należącej do kompetencji Wydziału Wschodniego.

Praktyka łączenia oznaczeń literowych z cyfrowymi przybrała różną postać w poszczególnych wydziałach. W wydziałach Zachodnim i Prasowym przed znakiem z wykazu akt, numerem podteczki oraz

¹⁰⁷ Tamże. Taka sama praktyka występowała w innych wydziałach, m.in. w Wydziale Prasowym. W latach 1935-1936 sprawy dotyczące spraw ekonomicznych w kraju rejestrowano pod hasłem nr 74, tj. „Sytuacja ekonomiczna w Polsce” zob. AAN, MSZ, sygn. 7167, s. 10, 16, 20, 44, 105.

¹⁰⁸ AAN, MSZ, sygn. 192 A, s. VII.

¹⁰⁹ Tamże.

numerem wpływu umieszczano oznaczenia literowe¹¹⁰. Inaczej postępowano w wydziałach: Wschodnim¹¹¹ i Traktatowym¹¹². Tam, zgodnie z zapisami instrukcji, oznaczenia literowe umieszczano po znaku akt. Obie wersje sygnatury kancelaryjnej występowały w tych samych wydziałach Departamentu Konsularnego. Zarówno w Wydziale Polityki Emigracyjnej¹¹³, jak i Wydziale Polaków Zagranicą¹¹⁴ na pismach umieszczano litery alfabetu przed oraz po znaku z wykazu akt.

Inną postać znaku akt łączącego w sobie oznaczenia literowe z cyfrowymi wynikała z budowy poszczególnych haseł w rejestrze akt, np.:

851. Mniejszości w Polsce

- a) Niemcy
- b) Ukraińcy
- c) Białorusini
- d) Litwini
- e) Żydzi

Przytoczony powyżej przykład hasła łączącego w sobie oznaczenia literowe z cyfrowymi potwierdzają m.in. akta Wydziału Wschodniego z 1934 r.¹¹⁵ Np. pismo Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Hadze z 7 września 1934 r. do MSZ zostało zarejestrowane pod znakiem 851b/2. Tym samym litera „b” oznaczała podteczkę, w której dane pismo zarejestrowano w rejestrze akt pod liczbą porządkową 2.

Analiza akt wskazuje na pomyłki, jak i nieprawidłowości w oznaczaniu pism poszczególnymi hasłami z wykazu akt. W pierwszym przypadku następowało przekreślenie przez kancelarię błędnie wpisanego na pieczętce wpływu całego znaku akt oraz ponowna rejestracja pisma¹¹⁶.

¹¹⁰ Tamże, sygn. 5151, s. 1; 3244, s. 147; sygn. 3433, s. 5; sygn. 3438, s. 30.

¹¹¹ Tamże, sygn. 5366, s. 7; 5273, s. 217; sygn. 5363, s. 3.

¹¹² Tamże, sygn. 12746, s. 3; sygn. 12743, s. 10; sygn. 12742, s. 8; sygn. 12741, s. 5.

¹¹³ Tamże, sygn. 9568, s. 11; sygn. 9558, s. 43; sygn. 9557, s. 7.

¹¹⁴ Tamże, sygn. 10126, s. 40; sygn. 10121, s. 68; sygn. 10020, s. 6; sygn. 10166, s. 12; sygn. 10162, s. 2.

¹¹⁵ Tamże, sygn. 5316, s. 2.

¹¹⁶ Tamże, sygn. 7167, s. 8.

Drugi przypadek pozwala na wyodrębnienie kilku przykładów stosowania wykazu akt w centrali MSZ.

1. Rejestracja pisma dotyczącego tej samej sprawy w placówce oraz w centrali pod tym samym znakiem¹¹⁷.
2. W centrali MSZ ta sama sprawa otrzymywała te same znaki w wydziałach¹¹⁸.
3. Rejestracja pisma w tej samej sprawie w placówce oraz w centrali pod różnymi znakami¹¹⁹.
4. Rejestracja pisma dotyczącego tej samej sprawy w placówce oraz w wydziałach centrali. W jednym z wydziałów centrali MSZ pismo rejestrowano pod innym znakiem¹²⁰.
5. W obrębie centrali MSZ ta sama sprawa otrzymywała różne znaki w poszczególnych wydziałach¹²¹.
6. W obrębie centrali MSZ ta sama sprawa otrzymywała te same znaki w różnych wydziałach¹²².
7. W centrali MSZ ta sama sprawa otrzymywała różne znaki w danym wydziale¹²³.

Przechodząc do zastosowania wykazu akt w poszczególnych rejestraturach, analizie należy poddać podstawowe rodzaje dokumentacji oraz sposób ich układu. Do głównych grup dokumentacji należy zaliczyć: akta rzeczowe, osobowe, szyfry oraz akta tajne. Każde z nich otrzymywały inny sposób układ akt oraz przechowywania. Do najczęściej występujących należały akta rzeczowe, dla których zachowały się w niewielkiej ilości spisy akt lub pierwsze strony okładek teczek. Układ akt lub sposób przechowywania dla pozostałych grup możemy odtworzyć tylko na podstawie fragmentarycznie zachowanej dokumentacji aktowej oraz ogólnych przepisów.

¹¹⁷ Tamże, sygn. 12746, s. 5; sygn. 184, s. 66. Zob. rejestrację pisma w placówce oraz dwóch wydziałach w centrali MSZ, AAN, MSZ, sygn. 179, s. 69.

¹¹⁸ Tamże, sygn. 1270, s. 1-5

¹¹⁹ Tamże, sygn. 5324, s. 7; sygn. 5322, s. 101, 133.

¹²⁰ Tamże, sygn. 10151, s. 7

¹²¹ Tamże, sygn. 10151, s. 32.

¹²² Tamże, sygn. 12494, s. 1; sygn. 9301, s. 1; sygn. 13491, s. 1.

¹²³ Tamże, sygn. 13480, s. 2.

W Referacie Konsularnym Protokołu Dyplomatycznego akta rzeczowe z lat 1933-1939 układano według dwóch systemów: terytorialnie według państw oraz według haseł z wykazu akt. W tym pierwszym każdemu państwu podporządkowano daną teczkę. W przypadku, gdyteczka przekraczała określony rozmiar, tworzone kolejny tom¹²⁴. W każdej teczce tworzone określoną ilość podteczek, oznaczonych różnymi hasłami z wykazu akt. W związku z tym np. w obrębie państwa Niemcy w tomie III za lata 1934-1935 znajdowały się podteczki oznaczone takimi hasłami jak: 429 b - „Legitymacje, leisser-passer, paszporty, podróże, ułatwienia kolejowe, celne dla urzędów obcych w Polsce”, 430 - „Sprawy podatkowe, mieszkaniowe, meldunkowe, zwolnienia od służby wojskowej, zezwolenia na nabywanie nieruchomości”¹²⁵. Przyjęta zasada tworzenia teczek terytorialnych wynikała z kontynuowania zasady przyjętej przed 1933 r. Było to niezgodne z ogólnymi zasadami dotyczącymi prowadzenia teczek oraz stosowania wykazu akt. Obowiązujące od kwietnia 1933 r. *Hasła Rejestratury* zakładały formowanie teczek według haseł z wykazu akt. W obrębie nich tworzone podteczki dotyczące m.in. spraw terytorialnych. Teczki oraz tworzone w ich obrębie podteczki otrzymywały ten sam numer hasła. W przypadku tworzenia podteczek terytorialnych oznaczano je numerem hasła łamanego przez skrót literowy danego państwa, którego dotyczyły. Zasada tworzenia teczek według *Hasel Rejestratury* stosowana była w drugiej części omawianego spisu. Występujące na nim „teczki zasadnicze (stałe)” tworzone według ogólnych zasad przyjętych w przepisach. Uwagę może budzić brak wykorzystywania podteczek¹²⁶. Dotyczy to 5 teczek oznaczonych hasłem 413. Już sama *Instrukcja o postępowaniu z aktami w urzędach RP za granicą* uwzględniała zmiany polegające na rozbudowaniu hasła 413 na: 413 a „Notyfikacje polskie i 413 b „Notyfikacje obce”. Podobny, terytorialny układ teczek zastosowano w Wydziale Zachodnim. Świadczą o tym spisy teczek z 1936 r.¹²⁷ Całość podzielono na poszczególne państwa w kolejności

¹²⁴ Tamże, sygn. 324, s. 10.

¹²⁵ Tamże.

¹²⁶ Tamże, s. 37.

¹²⁷ Tamże, sygn. 1490, s. 21- 36.

alfabetycznej. W ich obrębie tworzone poszczególne teczki rzeczowe według wykazu akt. Każdej teczce nadano tytuł wprost z wykazu akt, np. w państwie „Austria” teczka oznaczana A7 nosiła tytuł „Ustrój, rząd, parlament”¹²⁸. Analizując cały spis można zauważyć, że ten sam tytuł występował aż 8 razy¹²⁹. Ponadto każda z teczek przed numerem z wykazu akt miała skrót literowy danego państwa. Tak jak w Referacie Konsularnym, przyjęta zasada formowania teczek rejestratorowych była niezgodna z instrukcją dotyczącą stosowania *Hasel Rejestratury*¹³⁰. Zasadę tworzenia rzeczowych teczek terytorialnych stosowano także Rachubie Centrali (A.II RC) w Departamencie Administracyjnym¹³¹. Na *spisie hasel A.II RC* część teczek oznaczonych numerem 537 dotyczyło spraw uposażenia placówek zagranicznych¹³². W przeciwieństwie do zapisów instrukcji *Hasel Rejestratury*, dla każdej placówki założono osobą teczkę, na której umieszczono numer hasła łamanego przez skrót literowy miasta i placówki, np. „537/Sof.” lub „537/Teh.” Decyzja ta mogła wynikać z dużej liczby podtecek znajdujących się w teczkach. Np. teczki oznaczone „537/Min” lub „537/Nyor” posiadały odpowiednio 88 i 72 podtecki¹³³. Większość pozostałej dokumentacji widniejącej na spisie umieszczana była w teczkach oznaczanych odpowiednimi numerami z wykazu akt. Obok teczek funkcjonowały książki, zeszyty, paczki oraz segregatory. Bardzo duża liczba pozycji na spisie nie miała oznaczeń z wykazu akt. M.in. była to księga kasowa.

Brak wspomnianych spisów akt z innych wydziałów nie pozwala na analizę układu akt oraz zastosowanie wykazu akt. Z zachowanych pierwszych stron teczek wynika, że m.in. Wydział Wschodni (P.III)¹³⁴,

¹²⁸ Tamże, s. 21.

¹²⁹ Tamże, s. 23.

¹³⁰ Tamże, sygn. 192 A, s. 9.

¹³¹ Tamże, sygn. 12481, s. 34-43.

¹³² Tamże, s. 35; Hasło 537 – „Uposażenia”, zob. *Instrukcja o postępowaniu z aktami w urzędach RP za granicą*, Warszawa 1937 r., s. 48. Spis hasel A.II. RC dotyczył spisu teczek Rachuby Centrali.

¹³³ AAN, MSZ, sygn. 12481, s. 34-43.

¹³⁴ Tamże, sygn. 5386, s. 1.

Wydział Prasowy (P.VI)¹³⁵ w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym, Wydział Polityki Emigracyjnej (E.I) czy Wydział Opieki Prawnej (E.III) w Departamencie Konsularnym¹³⁶ prowadziły teczki i podteczki według *Hasel Rejestratury*.

Akta osobowe przechowywane były w Wydziale Osobowym. Według instrukcji kancelaryjnych tego typu dokumenty układano alfabetycznie lub liczbowo¹³⁷. Dla każdej osoby zakładano osobną teczkę. W przeciwieństwie do teczek rzeczowych, dla akt osobowych nie zakładano podteczek. Teczki oznaczono liczbami lub pierwszymi literami nazwiska osoby, której dotyczyła teczka. Przepisy nakazywały umieszczanie w obrębie tej samej litery nadawanie kolejny numer (np. A-1, A-2). W praktyce, w centrali MSZ kontynuowano układ alfabetyczny. W obrębie każdej litery lub grupy liter osoby, której dotyczyła teczka, stosowano kolejne liczby (np. Wi-28-N)¹³⁸. Cytowane przepisy kancelaryjne dotyczyły zakładania teczek dla osób zatrudnionych po wprowadzeniu instrukcji kancelaryjnej.

W Wydziale Szyfrowym osobno przechowywano wszelką dokumentację związaną ze sprawami szyfrów. Składały się na nią telegramy, raporty, instrukcje szyfrowe, jeden egzemplarz tekstu trawestowanego oraz wszelkiego rodzaju pomoce kancelaryjne. Dodatkowo w registraturze Wydziału Szyfrów przechowywano zwykłą korespondencję wydziałową¹³⁹. Z uwagi na brak zachowanych dokumentów nie można wskazać układu oraz stosowania wykazu akt. Prawdopodobnie stosowano go tylko do zwykłej korespondencji Wydziału Szyfrów.

¹³⁵ Tamże, sygn. 9867, s. 29.

¹³⁶ Tamże, sygn. 9868, s. 1; sygn. 11653, s. 23

¹³⁷ Dz. Urz. MSZ 1932, nr 26, poz. 187; Dz. Urz. MSZ nr 8 poz. 79.

¹³⁸ Nie odszukano okładek dla teczek akt osobowych z lat 1933-1939. Prawdopodobnie na teczkach umieszczano te same oznaczenia jak w rejestrach akt, zob. AAN, MSZ, sygn. 1412, s. 1.

¹³⁹ AAN, *Mikrofilmy z akt Instytutu Hoovera*, MSZ, Box. 349, folder 1, mikrofilm 273-283.

Do innej grupy dokumentów przechowywanych osobno należały akta tajne¹⁴⁰. Według instrukcji do *Hasel registratury* układano je w teczkach zgodnie z wykazem akt¹⁴¹. Z uwagi na brak spisów nie wiadomo, czy na teczkach, oprócz odpowiedniego numeru z wykazu, umieszczano dodatkowe oznaczenia.

Summary

Origin, structure and application of file indexes at the central office of the Ministry of Foreign Affairs in 1933-1939

A file index, introduced in 1933 and named *Slogans of the Ministry of Foreign Affairs' Registry*, was one of the most significant reforms of the foreign ministry office in the interwar period. It was helpful for both registering letters and arranging files in the central office registers and foreign offices. The new index was transformed from a former file plan of 1928 called *Slogans of the Ministry of Foreign Affairs' Register*. In order to better illustrate the connection between registers and implemented changes, the author presented both structures. Particular subject headings from the latest file index have been analysed, which allows further research into its application in practice. The study covers subject and personal files as well as encoded documents.

Słowa kluczowe: kancelaria, wykaz akt, Ministerstwo Spraw Zagranicznych
Keywords: chancellery, file indexes, Foreign Ministry Office

¹⁴⁰ Osobno przechowywano także korespondencje prywatna, zarządzenia własne wydziałów czy wszelkiego rodzaju traktaty. Zob. AAN, MSZ, sygn. 6463, s. 1-2, Spisy aktów i listów przekazanych przez P. Ministra T. Schatzla do Archiwum MSZ w dniu 30 września 1935 r.; sygn. 11653, s. 26.

¹⁴¹ Tamże, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933 r., s. IV.